

О. А. ШЕРШНЬОВА

Олена Анатоліївна Шершньова, здобувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка

РЕГУЛЮВАННЯ УТРИМАННЯ БАТЬКАМИ ДІТЕЙ В РАМКАХ ДОГОВОРІВ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ УКРАЇНИ

Вирішення колізійних проблем утримання дітей їхніми батьками було і залишається одним із найскладніших та актуальних в науці міжнародного приватного права. Залежно від особливостей національно-правової системи ці питання вирішуються по-різному, за допомогою різних колізійних прив'язок, що, в свою чергу, ще більше ускладнює питання. Для кращого розуміння окресленої проблеми необхідно проаналізувати положення існуючих договорів про правову допомогу України на предмет регулювання відносин утримання батьків і дітей.

Метою статті є аналіз та порівняння колізійних правил визначення компетентного правопорядку для врегулювання відносин утримання дітей їхніми батьками, встановлених в ряді договорів про правову допомогу України та регіональних конвенціях країн СНД.

Дане питання досліджували такі вчені, як М. М. Богуславський, Г. К. Дмитрієва, В. І. Кисіль, Г. В. Галущенко, Г. А. Цірат та ін.

Важко переоцінити роль договорів про правову допомогу у вирішенні колізійних питань утримання батьками власних дітей. Як відомо, існує пріоритетне застосування міжнародних норм, якщо вони не збігаються з аналогічними національними нормами. Саме вони і підлягають застосуванню. Для прикладу, Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (далі – Мінська Конвенція), підписана від імені України в Мінську 22 січня 1993 р., правовідносини батьків і дітей визначає за законодавством постійного місця проживання дітей; при цьому компетентним визнається суд країни, право якої підлягає застосуванню. Враховуючи існування різних колізійних прив'язок в національному законодавстві і в міжнародних договорах, країни дотримуються ієрархії загальної та спеціальної норми при встановленні правопорядку. Між конкуруючими нормами двостороннього і багатостороннього міжнародних договорів вибір, за загальним правилом, робиться на користь двостороннього. Якщо конкурують норми універсальної та регіональної конвенції, пріоритет надається останній.

Аналогічним чином рішення про встановлення батьківства і (або) стягнення аліментів на дитину, винесене в іноземній державі, виконуватиметься на території України, якщо між двома країнами існує договір. Інакше «залишається сподіватись на прояв міжнародної ввічливості, адже рішення судів та організацій іноземних держав не є юридично обов'язковими для інших держав»¹.

У ряді випадків договори передбачають надання на запит допомоги у встановленні місця роботи і розміру доходів відповідача, якщо до суду однієї із сторін пред'явлено позов про стягнення аліментів з особи, що перебуває на території іншої договірної держави (ст. 14 Російсько-Польського договору 1996 р.). Держави, що домовляються, беруть на себе зобов'язання на прохання одне одного безоплатно пересилати в дипломатичному порядку без перекладу мовою іншої сторони документи стосовно особистих прав та інтересів громадян іншої сторони, що домовляється. Відмова в наданні означеної допомоги допускається лише у випадку, якщо такі дії шкодять національному суверенітету, безпеці, суспільному порядку та іншим важливим інтересам запитуваної держави², тобто суперечать публічному порядку відповідної держави.

У сучасних умовах розвиток приватного права відбувається саме на договірній основі. В правовій доктрині висловлювалась думка, що міжнародний договір, формулюючи норми міжнародного приватного права тієї чи іншої держави, не являє собою джерело міжнародного приватного права³. Однак важливість таких договорів нам вбачається беззаперечною: країни укладають їх для передбачення застосування взаємоприйнятних колізійних норм з широкого кола цивільних питань з іноземним елементом. Як зазначав М. М. Богуславський, метою договорів про правову допомогу є насамперед «забезпечення взаємного визнання й дотримання майнових та особистих немайнових прав громадян однієї держави на території іншої»⁴.

Чинним законодавством України прямо не закріплено примат норм міжнародних договорів над внутрішнім законодавством, проте у випадку колізії з національним законодавством ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 р. встановлює переважну силу норм міжнародних договорів, які набрали чинності в установленому порядку. Положення таких договорів діють у якості *lex specialis* щодо внутрішнього законодавства.

На сьогодні загальна кількість чинних для України двосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу, які регулюють питання міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу, сягає 30-ти. Погоджуємось з Г. А. Ціратом, що даний факт можна вважати високим показником для країн, утворених після розпаду СРСР⁵. З багатьма країнами, з якими СРСР мав відповідні договори про правову

допомогу в цивільних, сімейних і кримінальних справах, Україна за роки незалежності уклала нові договори про правову допомогу, створивши нову за змістом правову базу двосторонніх відносин у цій сфері⁶. Такий підхід суттєво відрізняється від підходів, наприклад, РФ, яка, вважаючи себе правонаступницею СРСР, пішла іншим шляхом і зберегла чинними майже всі договори, що були укладені в радянську добу, залишивши радянський підхід в підготовці та укладанні таких договорів⁷. Водночас держава додатково уклала договори з країнами, з якими СРСР не мав відповідних договорів. Такі країни, як Узбекистан, Молдова та інші відмовилися від спадку СРСР і створили нову базу договорів про правову допомогу, керуючись власним розумінням змісту таких договорів та обираючи країн-контрагентів⁸.

Важливим кроком на шляху до взаємовигідних партнерських відносин стало і підписання державами-учасницями СНД Мінської конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р., яка застосовується у відносинах України з Республікою Білорусь, Азербайджанською Республікою, Республікою Узбекистан, Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Республікою Таджикистан, Республікою Вірменія, Киргизькою Республікою, Республікою Молдова, Грузією і Туркменістаном. У січні 1997 р. був підписаний Протокол з метою заповнення прогалин даної Конвенції. Задля подальшої модернізації механізмів надання правової допомоги 7 жовтня 2002 р. в м. Кишинів було укладено Конвенцію про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, яку ратифікували Республіка Білорусь, Азербайджанська Республіка та Республіка Казахстан. На даний час Кишинівську конвенцію Україною не ратифіковано, проте положення Мінської конвенції в редакції Протоколу 1997 р. часто використовуються у зв'язку з інтенсифікацією міждержавних відносин СНД у сфері правової допомоги і правових відносин в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Успішна практика застосування Конвенції свідчить про доцільність її подальшого вдосконалення.

Правові відносини в сімейних справах, на відміну від інших, виділяються в назві окремих договорів (договори України з Литовською Республікою, Латвійською Республікою, Республікою Узбекистаном та ін.), а деякі з них містять окремі статті, присвячені аліментним зобов'язанням (Республіка Молдова, Чеська Республіка та ін.) та встановленню й оспоруванню батьківства чи материнства (Республіка Узбекистан, Республіка Македонія)⁹.

Як слушно зауважує В. І. Кисіль, шлюбно-сімейні відносини з іноземним елементом є найбільш складними, а договори про правову допомогу містять ефективний механізм для досягнення «певної правової стабільності та однаковості судової практики у цій категорії справ за збереження розбіжностей у матеріальному праві Договірних Сторін»¹⁰.

По-різному регулюються питання правовідносин батьків і дітей, в тому числі виконання аліментних зобов'язань на користь останніх. Договори визначають при цьому ряд як загальних, так і спеціальних колізійних правил. Більшість з них дотримуються принципу *спільного місця проживання*, тобто, «правовідносини батьків і дітей визначаються законодавством Договірної сторони, на території якої вони спільно проживають» (ст. 27 договору з В'єтнамом, ст. 27 з Латвійською Республікою, ст. 25 з Республікою Польща, ст. 32 Мінської конвенції, ст. 35 Кишинівської конвенції). Якщо місце проживання батьків або одного з них не збігається з місцем проживання дитини, тоді правовідносини між ними визначаються законодавством Сторони, *громадянином якої є дитина*. Виняток становить договір з Республікою Куба, що містить інше бачення даного критерію: «у разі неспівпадіння місця проживання батьків і дітей – їхні правовідносини визначатимуться правом країни *місця проживання дитини*» (ст. 25). Суттєвим недоліком відсилання до місця проживання є ризик несприятливої ситуації, коли батьки і діти, – громадяни однієї країни, а мешкають в іншій – у такому разі питання виплати аліментів вирішуватиметься за іноземним для обох сторін правопорядком. Колізійний критерій *громадянства дитини* є досить поширеним, він закріплений в ряді договорів, зокрема, з Німеччиною, Албанією, Угорщиною.

Цікаво те, що один договір може містити різні колізійні прив'язки, надаючи їм статус загального чи спеціального призначення. Так, ст. 33 договору з Чеською Республікою декларує принцип громадянства: «правовідносини батьків і дітей регулюються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої є дитина». Водночас наступна стаття «Обов'язок з утримання» зазначає, що «обов'язок утримання між батьками та дітьми регулюється законодавством тієї Договірної Сторони, на території якої проживає особа, яка має право на утримання», тобто, відсилає до законодавства країни проживання. Даний договір вирізняється з-поміж інших тим, що передбачає у невідкладних випадках можливість органу юстиції однієї Договірної Сторони на підставі свого закону вжити попередніх заходів для охорони інтересів неповнолітньої дитини та її майна із негайним сповіщенням про це органу юстиції країни громадянства дитини. Таке положення є дуже вдалим і заслуговує бути сприйнятим іншими країнами, враховуючи взаємні наміри сторін захистити інтереси слабкої сторони у відносинах елементування.

Хоча, на думку окремих вчених, «застосування до правовідносин за участю дитини права її громадянства не свідчить про безумовний захист інтересів останньої»¹¹, однак принцип громадянства, порівнюючи з усіма розглянутими прив'язками, видається вдалим, зокрема, за місце проживання, внаслідок спрямованості на захист інтересів дитини та більш виявлену стабільність, що є надзвичайно важливою для відносин утримання. Враховуючи вищенаведене, слід погодитись із Г. В. Галущенко, що найбільш вдалою редакцією для захисту дитини є *субсидіарна прив'язка*, використана Договором України з Румунією та договором колишнього СРСР з Угорщиною. Так, ст.ст. 28 і 28 відповідних угод передбачено: «якщо дитина є громадянином однієї договірної сторони, а проживає на території іншої і законодавство відповідної Договірної Сторони

більш сприятливе для дитини, то застосовується законодавство цієї Договірної Сторони»¹². Дійсно, така колізійна норма допоможе вирішувати питання виплати аліментів у режимі найбільшого сприяння для дитини, що визначатиме істотні умови, на кшталт, розміру сум до сплати, тривалості виплат, особливості виконання аліментного зобов'язання. При цьому слід враховувати те, що найчастіше таку сприятливість законів для дитини визначатиме суд з урахуванням думки матері¹³. Відповідна норма про утримання дитини, закріплена в Законі України «Про міжнародне приватне право», вдало поєднує обидва принципи: прив'язку до особистого закону дитини та принцип тісного зв'язку, що є більш оціночною категорією, проте не менш ефективною.

Продовжуючи тему аліментного обов'язку батьків, неможливо оминати питання встановлення і оспорування батьківства та врегулюванню відносин, в тому числі аліментних, батьків та їх позашлюбних дітей, яким у відповідних договорах приділяється належна увага. Так, справи з оспорування і встановлення батьківства (материнства) або із встановлення походження дитини від конкретного шлюбу в переважній більшості договорів вирішуватимуться згідно із законодавством Договірної Сторони, *громадянином якої є дитина від народження* (ст. 25 договору з Республікою Болгарія, ст. 27 договору з КНДР). Поширеність такої позиції обґрунтована принциповим значенням громадянства дитини на момент народження для з'ясування батьківства. Чинна для України Мінська конвенція користується прив'язкою до громадянства дитини за народженням. На відміну від неї, Кишинівська конвенція СНД 2002 р. (далі – Кишинівська конвенція) застосовує закон громадянства дитини за народженням лише у разі неможливості визначення належності дитини до громадянства на час розгляду справи. Мінською конвенцією також передбачено можливість зміни свого громадянства дитиною, що, безумовно, впливатиме на обраний правопорядок.

По-іншому регулюється встановлення і оспорування походження дитини в договорах з Республікою Польща та Республікою Молдова – за правом країни, *громадянкою якої є мати дитини в момент народження дитини*. Однак вибір першої чи другої норми, вочевидь, не створить суттєвої різниці для суб'єктів, оскільки закон громадянства матері та дитини за народження часто збігатимуться. Окремі договори про правову допомогу виділяють спеціальне правило для регулювання відносин позашлюбних дітей та їх батьків – за вже знайомою прив'язкою до права країни громадянства дитини (Республіка Грузія). З цього приводу ще в радянській доктрині слушно вказувалось, що збереження спеціальної норми щодо правовідносин між позашлюбною дитиною та її батьками не виправдане¹⁴.

Наостанок, можна виділити окрему групу країн, котрі не розрізняють питання аліментних зобов'язань за суб'єктом складом, визнаючи критерій *місця проживання особи, яка претендує на отримання аліментів* в якості універсального колізійного правила (Республіка Молдова, Республіка Македонія). Такий критерій застосовується в договорі з Латвійською Республікою в порядку стягнення коштів на утримання в сімейних спорах. Мінська конвенція для зобов'язань із утримання батьками своїх дітей віддає перевагу праву *місця постійного проживання дітей*. Натомість ст. 35 Кишинівської конвенції 2002 р. пропонує декілька вдалих новел: по-перше, документ застосовує принцип спільного місця проживання сторін, за відсутності останнього – громадянства дитини; по-друге, на вимогу позивача (кредитора) дозволяє застосувати закон країни місця проживання дитини.

Проведений аналіз двосторонніх договорів України про правову допомогу засвідчив, що договори регулюють питання міжнародної підсудності шляхом поєднання спеціальних та загальних критеріїв для визначення підсудності сімейних справ. Встановлено, що більшість договорів при регулюванні правовідносин батьків і дітей, в тому числі відносин утримання, дотримуються принципу спільного місця проживання. Визнано найвдалішою прив'язку до закону місця проживання. Така колізійна норма більш сприятлива для дитини та допомагає вирішувати питання виплати аліментів «в режимі найбільшого сприяння». Це становить повністю відповідає конвенційно закріпленим принципам рівності сторін у цивільному процесі та захисту інтересів слабкої сторони, для якої зазвичай досить проблематичним є долання фінансових бар'єрів у процесі стягнення аліментів з боржника. Безумовною перевагою договорів також є їх чітко виражений диспозитивний характер: ними передбачено додаткові критерії для встановлення підсудності, особистого статусу фізичної особи на випадок ускладнення розгляду справи та ін. Положення, проголошені Кишинівською конвенцією, видаються найоптимальнішими з усіх відповідних статей завдяки детальній регламентації аліментних відносин батьків і дітей та можливості вільного вибору найсприятливішого правопорядку, що робить її привабливою для України в сенсі приєднання.

¹ Ануфриева Л. П. Международное частное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Г. К. Дмитриева [и др.]; отв. ред. Г. К. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 688 с. – С. 555.

² Там само. – С. 615.

³ Дмитриева Г. К. Международное частное право: Учеб. пособие / Г. К. Дмитриева, А. С. Довгерт и др. – М.: Юрист, 1993. – 168 с. – С. 45–47.

⁴ Богуславский М. М. Международное частное право / М. М. Богуславский – 3-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 416 с. – С. 54.

⁵ Цірат Г. А. Двосторонні договори про правову допомогу як приклад уніфікації норм міжнародного цивільного процесу / Г. А. Цірат // Вісник Верховного Суду України – № 1 (137), 2012 – С. 43–48.

⁶ Там само. – С. 45.

⁷ Дробязкина И. В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы / И. В. Дробязкина – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 319 с. – С. 21.

⁸ Ноговіціна Ю. О. Міжнародно-правові аспекти правонаступництва України / Ю. О. Ноговіціна / Під ред. О. В. Задорожного / Інститут міжнародних відносин. – К., 2006. – 352 с. – С. 79.

⁹ Галущенко Г. В. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу / Г. В. Галущенко – К.: Видавництво «Юстініан», 2005. – 472 с. – С. 9.

¹⁰ Кисиль В. И. Унификация коллизионных норм о расторжении брака в договорах о правовой помощи между СССР и другими социалистическими странами / В. И. Кисиль // Вестник Киевского университета. – Сер.: Международные отношения и международное право – 1987. – Вып. 24. – С. 74.

¹¹ Толстых В. Л. Коллизионное регулирование в международном частном праве / В. Л. Толстых – М.: Спарк, 2002. – 244 с. – С. 193.

¹² Галущенко Г. В. Вказана праця. – С. 155.

¹³ Лазарев Л. В. Иностранцы граждане (правовое положение) / Л. В. Лазарев, Н. И. Марышева, И. В. Пантелеева – М.: Российское право, 1992. – 320 с. – С. 221.

¹⁴ Гридин В. А. Вопросы брака и семьи в новых договорах СССР о правовой помощи с другими социалистическими странами / В. А. Гридин // Советский ежегодник международного права 1980 г. – М., 1981. – С. 261.

Резюме

Шершньова О. А. Регулювання утримання батьками дітей в рамках договорів про правову допомогу України.

Статтю присвячено дослідженню основних концепцій регулювання утримання батьками дітей, закріплених в договорах про правову допомогу України з різними країнами. З'ясовуються як переваги, так і недоліки. Проаналізовано вітчизняну та зарубіжну доктрину з метою з'ясування найоптимальніших правил для подолання колізійних проблем аліментування дітей в міжнародному приватному праві. Проаналізовано підходи до вирішення даної проблеми різними національними системами, в тому числі уніфікаційний підхід положень регіональних угод країн СНД. Встановлюється відповідність положень Закону України «Про міжнародне приватне право» 2005 р. передовим тенденціям міжнародного права в даному питанні та положенням Мінської і Кишинівської конвенцій.

Ключові слова: утримання, договір про правову допомогу, взаємність, визнання іноземних судових рішень, закон громадянства.

Резюме

Шершньова О. А. Регулирование содержания родителями детей в рамках договоров о правовой помощи Украины.

Статья посвящена исследованию основных концепций регулирования содержания родителями детей, закрепленных в договорах о правовой помощи Украины с разными странами. Выясняются как преимущества, так и недостатки. Проанализирована отечественная и зарубежная доктрина с целью определения оптимальных правил для преодоления коллизионных проблем алиментирования детей в международном частном праве. Проанализированы подходы к решению данной проблемы различными национальными системами, в том числе унификационный подход положений региональных соглашений стран СНГ. Устанавливается соответствие положений Закона Украины «О международном частном праве» 2005 г. передовым тенденциям международного права в данном вопросе и положениям Минской и Кишиневской конвенций.

Ключевые слова: содержание, договор о правовой помощи, взаимность, признание иностранных судебных решений, закон гражданства.

Summary

Shershnyova O. Parents' maintenance obligation in the frame of bilateral treaties of Ukraine.

The article is devoted to the study of the basic concepts of the execution of parents' maintenance obligations, enrolled by the bilateral treaties on legal assistance, concluded by Ukraine with other countries. Author investigates both advantages and disadvantages. Domestic and foreign doctrine have been analyzed in order to find out the optimal rules to resolve conflicts of law in the field of child support in private international law. Also have been analyzed approaches to solving this problem of the various national systems, including unification way, ordered by provisions of the CIS' regional agreements. Established, the provisions of the Law of Ukraine "On International Private Law" in 2005 is leading trends of international law in this matter and the provisions of the conventions of the Minsk and Kishinev.

Key words: parents' maintenance obligation, agreement on legal assistance, reciprocity, recognition of foreign judgments, the law of citizenship.

Отримано 13.09.2013